

UPPSALA
UNIVERSITET

NCK NATIONELLT CENTRUM
FÖR KVINNOFRID

UTDRAG UR NCK-RAPPORT 2010:02 / ISSN 1654-7195

ANTOLOGI – Sju perspektiv på våldtäkt

Mellan normalitet och avvikelse

Forskning om sexualförövare och framväxten av
praktisk behandling

Bengt Jarl och Eleonora Stolt

Mellan normalitet och avvikelse

Forskning om sexualförövare och framväxten av praktisk behandling

Bengt Jarl och Eleonora Stolt

Inledning

I ett uppmärksammat rättsfall dömde Svea hovrätt i oktober 2007 två män i tjugoråsåldern till fyra års fängelse för grov våldtäkt mot en 19-årig kvinna.¹ Männerna som i medierna omnämns som "Stureplansprofilerna" hade tidigare friats av tingsrätten. I domskälet framförde tingsrätten att de ansåg det vara bevisat att kvinnan tvingats till samlag, men att männen inte kunde dömas eftersom något uppsåt inte kunnat styrkas. Rätten kunde nämligen inte bevisa att männen uppfattat att kvinnan inte ville ha sex.² Hovrätten gjorde en annan bedömning och ansåg det vara styrkt att kvinnan gjort klart för männen att hon inte accepterade de sexuella aktiviteterna genom att protestera och försöka komma loss. Rätten menade att de åtalade måste ha insett att samlagen inte varit frivilliga från kvinnans sida, allt annat var uteslutet.³

Den efterkommande mediala diskussionen kring rättsfallet belyste ett antal centrala frågor som rör sexuellt våld. När övergår frivilligt sex till att bli ett övergrepp? Vems är ansvaret för att försäkra sig om att samtycke föreligger? Är det den fysiska våldsutövningen eller kränkningen av en människas sexuella integritet som ska definiera våldtäkt? En fråga som föregår dessa torde emellertid vara varför sexuella övergrepp över huvud taget begås. Eller som en kriminalreporter uttryckte problemet: "Hur skapade vi en kultur i det här landet som gör att unga killar och vuxna män tycker att det är okej att förnedra en annan människa? Hur kommer det sig att tjejerna, kvinnorna går med på denna kultur? Var började det?"⁴ Problemformuleringen att sexuellt våld till viss del är en normaliserad praktik i sexuella relationer står dock i bjärt kontrast till andra kommentarer och expertutlåtanden. En psykiatriker som ombads uttala sig om rättsfallet ansåg istället att "män som tänder sexuellt på att förnedra och orsaka lidande ligger i riskzonen för diagnosen *sexuell sadism*"⁵, en mycket sällsynt och allvarlig psykiatrisk diagnos. Skiljelinjen

mellan de två utlåtandena skulle kunna formuleras som att sexuella övergrepp antingen är en konsekvens av ett patologiskt och abnormt beteende eller en följd av attityder som bidragit till att normalisera våldsamma och kränkande sexuella handlingar.

Huruvida sexuella övergrepp ska tolkas i termer av normalitet eller avvikelse är också ett centralt spörsmål inom den forskning som studerat sexualbrott med fokus på förövaren. I detta kapitel introduceras de teoretiska perspektiv som varit tongivande när det gäller att förklara varför sexuellt våld utövas och varför det sexuella våldet är ett utbrett problem. På dessa frågor ges, som vi kommer att se, olika svar. I vissa perspektiv söks förklaringarna i avvikelser hos förövarna, såsom psykologiska trauman och dysfunktionell sexualitet. I andra perspektiv betraktas sexuellt våld som ett maktmedel och ytterst som ett resultat av att mäns överordnade position vidmakthålls.

Med utgångspunkt i en svensk kontext beskrivs i kapitlet även framväxten av praktisk behandling och ackrediteringen av ett nationellt behandlingsprogram för sexualbrottsförövare. Olika typer av riskbedömning i syfte att förhindra sexualbrott diskuteras och problematiseras också.

Ett fragmenterat forskningsfält

Den sexuella våldsutövningen handlar ytterst om makt och kontroll och majoriteten av alla sexuella övergrepp begås av män. Enligt svensk kriminalstatistik är 99,5 procent av förövarna män då offren är över 15 år. När kvinnor begår våldtäkter sker detta oftare i homosexuella och bisexuella förhållanden eller i samband med gruppvåldtäkter tillsammans med manliga förövare.⁶ Det förekommer att kvinnliga förövare ensamma begår övergrepp mot manliga offer, men bland antalet anmälda våldtäkter är dessa fall mycket sällsynta.⁷ Det sexuella våldet bidrar även till att skapa och upprätthålla dominansförhållanden i många olika sammanhang och förekommer i såväl freds- som krigstid.

Forskning om sexuellt våld med ett förövarfokus har bedrivits inom ett flertal vetenskapliga discipliner och sträcker sig från kritiska studier av maskulinitet till kliniska undersökningar av emotionella och sexuella avvikelser. En tydlig skiljelinje går mellan de forskare som har undersökt dömda sexualförövare och de som i stället har varit intresserade av kopplingen mellan sexualitet och maskulinitet på ett mer strukturellt och sociokulturellt plan. De forskare som studerat dömda förövare ställer ofta frågan på vilket sätt denna grupp avviker från "normalpopulationen" och försöker fastställa hur avvikelser kan förklaras. När sexuellt våld studeras i termer av ett strukturellt samhällsproblem är syftet snarare att undersöka varför våldet är så vanligt förekommande. Ett annat tema som forskare har undersökt är allmänhetens attityder till sexualitet, samtycke och våldtäkt.

När det gäller våldtäkt och sexuella övergrepp uppskattas det så kallade mörkertalet vara mycket stort. Endast mellan 10 och 20 procent av våldtäkterna polis-anmäls.⁸ Det innebär att den reella brottsligheten är betydligt mer omfattande än vad som framgår av den officiella statistiken. För att mäta den faktiska brottsligheten är det därför nödvändigt att använda andra informationskällor än kriminalstatistik. Detta görs genom information från bland annat offerundersökningar eller genom fördjupade analyser av brottsofferstatistik.⁹

De personer som begår sexuella övergrepp är en mycket heterogen grupp som skiljer sig åt i flera avseenden. En viktig aspekt är förövarens relation till den våldsutsatta, där det finns väsentliga skillnader mellan våldtäkt som begås mot en partner, mot en bekant person eller mot en för förövaren okänd person. Den sistnämnda kategorin utgörs till viss del av så kallade "överfallsvåldtäkter" vilka definieras som ett plötsligt överfall av en obekant gärningsman. Studier av förövare som begått våldtäkt mot en okänd person dominerar inom den kriminologiska och rättspsykologiska forskningen. Samtidigt visar svensk kriminalstatistik att dessa fall är ovanliga i relation till anmälningsfrekvensen. I en kartläggning som omfattade nästan samtliga anmälda fullbordade våldtäkter i Sverige åren 1995 och 2000 visar Brottsförebyggande rådet att offer och gärningsman vid åtta av tio våldtäkter var bekanta med varandra. Vid anmälda fall av våldtäkt mot personer över 15 år var 97 procent av offren kvinnor och 100 procent av förövarna män. Omkring en tredjedel av de anmälda våldtäkterna begicks av en gärningsman som hade en nära relation till offret. I något mindre än en tredjedel av fallen var gärningsmannen och offret ytligt bekanta. Av samtliga kartlagda våldtäkter var 12 procent så kallade överfallsvåldtäkter.¹⁰ Det kan således konstateras att överfallsvåldtäkter utgör en liten andel; detta trots att man vet att brott där gärningsmannen är helt obekant för offret generellt sett polisanmäls i högre grad än brott där gärningsmannen är en närstående.¹¹ Brott som begås på allmän plats anmäls också i högre grad än brott som begås i privata miljöer.¹²

Omfångsundersökningen *Slagen dam* från 2001 visar att 13 procent av kvinnorna som tillfrågades i studien rapporterar om erfarenheter av grova sexuella övergrepp – våldtäkt, våldtäktsförsök, sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande eller försök till sexuellt utnyttjande – av en man utanför en sexuell relation.¹³ Studiens författare menar att resultaten pekar på behovet av att uppmärksamma det våld, inte minst det sexuella, som kvinnor utsätts för av män i sin omgivning såsom vänner, bekanta, kollegor och grannar.¹⁴ Liknande resultat har påvisats i en finsk omfångsundersökning.¹⁵

Mot bakgrund av resultaten från prevalensstudierna kan den rättspsykologiska och kriminologiska forskningens fokus på överfallsvåldtäkter och mycket grova våldtäkter problematiseras, i och med att de inte avspeglar den stora gruppen förövare som begår sexuella övergrepp. Denna grupp utgörs, som nämnts, av personer som är bekanta med offret. Det kan innebära att en missvisande framställning av våldtäkt och sexuella övergrepp etableras, som inte svarar mot den bild

av sexuellt våld som framträder i offerundersökningar. En konsekvens är också att kunskapen om personer som begår sexuella övergrepp endast baseras på förövare som dömts till straffpåföljder, vilket inte ger en helhetsbild av problemets omfattning och varierade uttryck. Det bidrar även till att kunskapen om sexuellt våld generaliseras utifrån en begränsad urvalsgrupp.

Våldtäkt studeras ofta som ett separat ämne åtskilt från andra typer av våldsutövning. Samtidigt är det många forskare som har riktat kritik mot att olika typer av våld såsom fysiskt, psykiskt och sexuellt våld delas upp och studeras som isolerade och åtskilda företeelser. Problemet med en sådan uppdelning är att man inte får en heltäckande bild av våldets olika karaktär och uttrycksformer. Sexuellt våld kan till exempel innehålla psykiska påtryckningar, hot och övertalning, vilka är maktmedel som måste ses som en del av våldsutövningen. Ytterligare ett resultat av åtskiljandet är att bilden av förövarna fragmenteras i och med att personer som begår fysiskt våld och sexuellt våld anses ha olika typer av problematik. Psykologen Per Isdal är en av dem som menar att vi behöver förstå och studera olika typer av våldsutövning integrerat. Isdal utgår i sina analyser från en vid definition av våld och undersöker hur olika typer av både sanktionerat och kriminaliserat våld kan förstås i ett större sammanhang.¹⁶

Sexualitet och maskulinitet – en fråga om mäns strukturella överordning

Introduktionen till de olika teoretiska förklaringsperspektiven tar avstamp i en sociokulturell utgångspunkt där förklaringar till sexuellt våld söks i strukturella maktförhållanden. Därefter följer personorienterade perspektiv som i stället söker förklaringar till våldtäkt och sexuella övergrepp utifrån beskrivningar och karaktäriseringar av personer som utövar detta våld.

Parrelationer mellan kvinnor och män associeras ofta med kärlek, närhet och intimitet. Denna bild kompliceras dock när den kontrasteras mot forskning som visar att den farligaste platsen för en kvinna är det egna hemmet. Statistiken visar att den vanligaste gärningsmannen vid våldtäkt, misshandel och dråp är den man som kvinnan lever med.¹⁷ Hur sambandet mellan dessa två motsägelsefulla bilder av verkligheten ser ut är något som analyserats inom den genusvetenskapliga forskningen om våldtäkt. Centrala frågeställningar har handlat om på vilket sätt sexualitet, kärleksrelationer och heterosexualitet utgör sammanhang där män kan upprätthålla makt och där ett manligt tolkningsföreträde legitimeras.

Förekomsten av sexuellt våld är ett allvarligt problem i samhället och har djupgående konsekvenser för kvinnors liv. Rädslan för att bli våldtagen leder till att kvinnors handlingsutrymme begränsas. Upplevelsen av utsatthet innebär också att kvinnor, både socialt och fysiskt, måste anpassa sig efter manligt präglade villkor.¹⁸ Det kan till exempel handla om klädval eller att ta en längre väg hem av rädsla

för att passera oupplysta områden. Genusvetenskapliga teoretiker har i detta avseende framhållit att själva existensen av våld leder till att kvinnors handlingsfrihet inskränks samtidigt som män som grupp erhåller makt över kvinnor – även om många män aldrig själva våldtar eller slår. Våldtäkt, sexuella trakasserier och pornografi bör enligt detta synsätt inte betraktas som privata företeelser. I stället är de exempel på politiska ageranden som på ett strukturellt plan bidrar till att vidmakthålla mäns maktposition.¹⁹

Teoretiker som Catharine MacKinnon, Kate Millet, Adrienne Rich och Andrea Dworkin menar att övergrepp och våld inte till fullo kan ses som avvikelser från det som betraktas som "den normala sexualiteten". I stället är det "normala" heterosexuella spelet genomsyrat av erotiserad manlig överordning och kvinnlig underordning. Olika mytbildningar om den manliga sexuella driften som okontrollerbar och föreställningar om könsskillnad har bidragit till att mäns överordning uppfattas som naturlig.²⁰ Samtidigt kan sexuell överordning inte reduceras till att enbart vara ett maktuttryck, utan det spelar också roll att den fysiska kränkningen är sexuell, menar juristen Catharine MacKinnon.

Men hur ser då förhållandet mellan vad vi uppfattar som "normal" sexualitet och våldtäkt ut? Enligt radikalfeministisk teori är det en fråga om gradskillnader och inte om artskillnader. Gränserna mellan samlag och våldtäkt, mellan kärleksrelationer och övergrepp är allt annat än skarpa. Eller med MacKinnons ord:

Ur ett juridiskt perspektiv kan vi inte sätta alla i fängelse som bara gör samma sak som alla andra, eller hur? Brott handlar om det avvikande, inte om det normala. En orsak till att kvinnor inte anmäler våldtäkter handlar om att de tror – vilket de har helt rätt i – att rättssystemet inte kommer att se det ur deras perspektiv. [...] Kanske blev de tvingade till sex under åratals och stod ut, kanske ville de bara ha det överstökad, kanske blev de tvingade till sex med andra medel än våld, kanske handlade det om något som kallas pengar, kanske till och med om något som kallas kärlek. Vad jag menar är att om man inte lyfter fram det sätt på vilket våld är en del av vanlig sexualitet, av samlag, kommer inget av detta att förändras.²¹

MacKinnon menar alltså att det även kan finnas inslag av kontroll och våld i det som oftast betraktas som oproblematiskt och "vanlig" sex.²² Heterosexuella relationer helt fria från manlig makt och dominans ter sig enligt detta perspektiv som en omöjlighet, så länge maktordningen mellan könen upprätthålls.

Våldtäkt och sexualiserat våld har även teoretiserats inom det fält som vanligtvis betecknas som maskulinitetsforskning. Bland annat har man undersökt homofobi som en central princip i organiseringen av samhällsliga makthierarkier. Sociologen Michael S. Kimmel menar att homofobin syftar till att definiera maskulinitet, och till att upprätthålla hierarkierna mellan könen och heterosexualitet som

normerande ordning.²³ Enligt detta perspektiv kan homofobi även förstås som en utökad form av sexism, vilken snarare grundar sig i ett internaliserat förakt för femininitet. Detta kommer ofta till uttryck i form av rädsla för att inte betraktas som tillräckligt maskulin. De maskulina "genusreglerna" handlar därför om att ta avstånd från vad som uppfattas som "feminina" maskulinitetsuttryck.²⁴ Kriminologen James W. Messerschmidt menar även att sexuellt våld måste ses i samband med ett maskulinitetskapande projekt. Han kritiserar den forskning som undvikit att problematisera kopplingen mellan socialt konstruerad maskulinitet och förekomsten av sexuella våldshandlingar. Män eller pojkar som underordnas i en maskulinitets-hierarki på grund av att de till exempel uppfattas som små till växten eller som "böjiga" försöker på olika sätt återta sin maskulinitetsposition och uppträda i enighet med en föreställning om hur "riktiga män" beter sig. Att objektifiera och sexuellt underordna kvinnor, tjejer eller andra killar är därmed ett tillvägagångs-sätt för att uppnå status och självkänsla i överensstämmelse med dominerande maskulinitetsideal.²⁵ Vid gruppvåldtäkter har man uppmärksammat hur detta maskulinitetskapande sker mellan förövarna i gruppen, så till vida att de bevisar sin maskulinitet i förhållande till varandra. Vanligtvis intar en eller två personer i gruppen en pådrivande roll medan de andra personerna påverkas av det grupptryck som skapas.²⁶ En annan teori är att gruppvåldtäkter som utförs av män är ett uttryck för en homoerotisk laddning mellan förövarna.²⁷

Sexuellt våld utövas också för att upprätthålla hierarkier mellan olika grupper av män. I den tidiga forskningen studerades män som begår sexuella övergrepp mot män i olika institutionsmiljöer, till exempel fängelser. Då antogs våldtäkterna vara ett utlopp för sexuell frustration men denna uppfattning har reviderats i senare studier som i stället kommit att betrakta det sexuella våldet som en maktutövning, konstaterar kriminologen Noreen Abdullah-Khan.²⁸ Män som utövar sexuellt våld mot andra män gör det för att bevisa sin manlighet i relation till den man som våldtas. Våldtäktsoffret tillskrivs en underordnad maskulinitetsposition och det är vanligt att förövaren använder ett homofobiskt språkbruk mot den utsatta personen. Som sociologen R.W. Connell framhåller har homosexuella män en lägre ställning i förhållande till hegemoniska maskulinitetsideal.²⁹

Förövarpsykologi och teorier om perversionens dynamik

Inom den förövarpsykologiska forskningen anläggs mestadels ett personorienterat perspektiv vilket därmed skiljer den från forskning som utgår ifrån strukturella förklaringsmodeller. Två psykologer som har haft stor betydelse för framväxten av klinisk behandling av sexualbrottsförövare i Sverige är Elisabeth Kwarnmark och Inga Tidefors Andersson. I boken *Förövarpsykologi: om våldtäkt, incest och pedofili* presenterar de en genomgång av teorier som de anser är tongivande inom den psykologiska och kliniska forskningen om dömda sexualbrottsförövare.³⁰ En av

de teoretiker som har fått stor betydelse i Sverige när det gäller att typologisera sexualförövare är psykologen och klinikern Nicholas Groth. Ofta refererar man till hans bok *Män som våldtar*, som utkom på svenska 1981. Trots att hans arbeten i flera avseenden kan sägas vara präglade av sin samtid anses de i stor utsträckning fortfarande vara relevanta och giltiga. Enligt författarna har även psykoanalytikern Robert Stollers teorier varit inflytelserika. Stoller fick i slutet av 1970-talet stort genomslag med boken *Perversion: The Erotic Form of Hatred*. I likhet med Groths tolkningar av förövarpsykologi bör emellertid även Stollers teorier läsas i ljuset av sitt historiska sammanhang.

Groth har skapat en modell som tar sin utgångspunkt i att våldtäkt är en *pseudo-sexuell handling* vilket innebär att bakomliggande faktorer såsom kontroll, makt och vrede, snarare än begär, motiverar den sexuella våldshandlingen. Till skillnad från uppfattningen att våldtäkt är ett uttryck för en okontrollerbar sexuell drift menar Groth att våldtäkten primärt syftar till att tillfredsställa icke-sexuella behov.³¹ Groths analys bygger på ett mångårigt kliniskt arbete med främst dömda sexualbrottslingar. Genom intervjuer med både förövare och offer, samt med hjälp av förhörprotokoll och utredningar, har han identifierat i huvudsak tre mönster vid sexuella våldshandlingar. Det bör tilläggas att det primärt är överfalls-våldtäkter och våldtäkter utövade mot en ytligt bekant som Groth har kategoriserat. Dessa kategorier är: sexuellt våld som uttryck för uppdämd aggressivitet – den så kallade *vredesvåldtäkten*; sexuellt våld som uttryck för makt- och dominansbehov *maktvåldtäkten*, vilken karaktäriseras av en kompensatorisk aggressivitet; samt *sadistisk våldtäkt*, som utmärks av en "erotiserad aggressivitet" som uttrycker sig genom att förövaren blir upphetsad av att se offret lida.

Vredesvåldtäkten kännetecknas av fysisk brutalitet, där sexualiteten är ett medel för att få utlopp för vrede och raseri. Förövaren vill skada och förnedra sitt offer och våldtäkt antas vara den ytterst kränkande handlingen. Enligt Groths beskrivning får den här typen av överfallsvåldtäkt ett relativt snabbt förlopp: "Gärningsmannen slår till, utför våldtäkten och flyr".³² Han menar att det verkar vara en impulshandling snarare än en överlagd handling. Groth visar genom sina intervjuer att gärningsmännen ofta upplever sig vara i ett mycket deprimerat sinnestillstånd vid tiden för övergreppet. Bakgrunden beskrivs ofta vara olika typer av personliga nederlag och konflikter i relationer och äktenskap såsom att de blivit lämnade eller ratade av kvinnor i sin närhet: "Våldtäkts-handlingen var ett sätt att få utlopp för den vrede, förbittring och besvikelse de kände. På så vis hämnas den som begår våldtäkt i vredesmod oförrätter han anser sig ha fått lida, i synnerhet genom kvinnors vållande".³³ Våldtäkten riktas dock inte mot kvinnan i relationen utan i stället är det vanligtvis en annan, för förövaren okänd kvinna, som blir ett "symboliskt" offer för den känsla av vrede och otillräcklighet som förövaren upplever.

Maktvåldtäkten däremot karaktäriseras av förövarens vilja att dominera och kontrollera offret. Snarare än att tillfoga offret fysisk skada, vilket var avsikten i föregående kategori, syftar denna typ av våldtäkt till att manifestera styrka,

auktoritet och sexuell erövring. Groth skriver att förövarens intention inte är att använda mer våld än vad som krävs för att kuva offret, men samtidigt påpekar han att grovt våld är vanligt förekommande.³⁴ Groth menar även att dessa förövare utmärks av att de låter offret symbolisera de känslor av svaghet och maktlöshet som de föraktar hos sig själva. Förövarens desperata behov av att visa för sig själv att han är viril och kapabel att genomföra sexuella handlingar resulterar i att han tillskriver offret sina egna önskningar. Övergreppet tolkas således som en besvarad invit eller en handling som offret har efterfrågat.

Det tredje våldtäktsmönstret karaktäriseras av aggressivitet och sadism. "Vrede och maktkänsla transformeras sexuellt så att själva aggressionen blir erotiskt laddad. [...] Överfallet är ofta förknippat med fjättrande och tortyr och får ofta en bisarr och ritualisk anstrykning", skriver Groth.³⁵ I vissa fall penetrerar inte mannen offret med sitt könsorgan utan använder i stället ett främmande föremål. Vid sexualmord där sexuell sadism ingår förekommer ibland grova handlingar såsom sexuell stympling av offret eller samlag med den döda kroppen, men dessa utgör mycket extrema fall. I motsats till de våldtäkter som enligt kategoriseringen sker i raseri antas den sadistiska våldtäkten vara noga överlagd och planerad.

Stoller utgår i likhet med Groth ifrån ett psykodynamiskt synsätt där bakgrunden till perversionsdynamiken antas vara ett tidigare upplevt trauma.³⁶ Förövaren har under uppväxten traumatiserats genom kränkningar av maskuliniteten. Dessa kränkningar kunde bestå i sexuella övergrepp men också av attityder och uppfostringsmetoder som innefattade hån och förakt. Framför allt menar Stoller att detta kunde förklaras av mödrarnas beteenden. En mor som har en egen problematik gentemot män antas ha ett ambivalent förhållningsätt gentemot barnet/sonen, vilket kan ta sig uttryck som en kränkning av sonens maskulinitet genom att modern signalerar ett förakt mot det som barnet är på väg att bli – en vuxen man. Förvirring, tvivel och bristande tillit hos barnet skapar en grogrund för fientlighet och att traumat förblir obearbetat antas vara avgörande för utvecklingen av ett perverst beteende.³⁷

I ett försök att sammanfatta Groths och Stollers teorier menar Kvarnmark och Tidefors att en gemensam uppfattning hos författarna är att sexualiteten för förövaren är ångestfylld och förknippad med olust och oro.³⁸ Förklaringen till förövarens beteende härleds i dessa teorier till barndomsupplevelser av traumatisk karaktär som leder till emotionella störningar i vuxen ålder. Eftersom dessa aldrig bearbetats och bekräftats av vuxenvärlden när förövaren var barn, har dessa traumatiska händelser skapat djup misstro och bristande tillit vilket skapar en stark känsla av vanmakt hos förövaren. Denna vanmaktskänsla och behovet av att återta kontroll är, enligt teorierna, de starkaste drivkrafterna bakom sexuellt våld.³⁹ Trots ambitionen att komma bortom förklaringsmodeller som betonar sexuell drift, liknar de psykologiska teoriernas synsätt biologiska förklaringsmodeller då mäns inneboende aggressivitet, utlöst av yttre stimuli, antas vara våldets orsak. Våldsamma män betraktas som sjuka

och psykiskt störda och deras beteende ses som en reaktion på yttre eller inre provokation.⁴⁰

Den syn på empatibrist och oförmåga till känslomässig kommunikation som framförs i de förövarpsykologiska förklaringsmodellerna har samtidigt stora likheter med den beskrivning av maskulinitetsskapande som olika genusforskare har presenterat. Det innebär att man inom psykologisk forskning och kritiska maskulinitetsstudier i viss bemärkelse har tittat på samma faktorer men dragit olika slutsatser. Etnologen Marie Nordberg och idéhistorikern Claes Ekenstam framhåller exempelvis i motsats till denna avvikelseförståelse att våldsutövning ofta är associerad med en *normativ* maskulinitet, det vill säga föreställningar om hur män och pojkar faktiskt bör bete sig. I sin forskning har de visat att manligt våldsutövande i vardagen till stor del normaliseras och legitimeras.⁴¹ Det innebär att egenskaper som problematiseras och framställs som avvikande inom psykologisk förövarforskning paradoxalt nog är förknippade med ideal om hur "vanliga" män förmodas uppträda. I detta avseende kan det vara viktigt att belysa hur normativa föreställningar om maskulinitet i sig producerar maskulinitetsideal som kan generera ett aggressivt beteende hos män som riktas mot både kvinnor och andra män. Vad som benämns som emotionella störningar kan således, enligt ett sociokulturellt perspektiv, inte enbart betraktas som konsekvenser av eventuella psykologiska trauman utan lika väl som resultat av olika mönster som män anammar och socialiseras in i.⁴²

Sexuella övergrepp – omförhandlingsbara brott?

Det finns emellertid forskare som har problematiserat den avvikelseförståelse som personorienterad förövarforskning ofta bygger på. Sociologen Marianne Brantsæter har i sin doktorsavhandling om sexualbrottsdömda män riktat kritik mot den forskning om förövarpsykologi som har bedrivits hittills, vilken hon menar saknar ett könsperspektiv. En analys av hur kön, makt och sexualitet samspelar på såväl individ- som samhällsnivå bör vara primär i förståelsen av sexualiserat våld, menar hon. Sexuella övergrepp betraktas i merparten av de etablerade förövarteorierna som avvikande handlingar begångna av människor med ett asocialt beteende. I typologiseringen av förövarna har man även tagit hänsyn till olika psykiska och sociala karaktäristika såsom egna erfarenheter av sexuella övergrepp, alkoholproblem, arbetslöshet, bristfällig förmåga att ha djupare relationer med vuxna kvinnor, sexualdrift och bristande impuls kontroll.⁴³ Det som utmärker denna forskning är enligt Brantsæter att kön som analytisk kategori är oproblematiserad. Hon menar att det är anmärkningsvärt att forskarna undviker att problematisera maskulinitet när forskningen i allt väsentligt handlar om manliga förövare.⁴⁴ En likartad invändning görs av psykologen Per Isdal som problematiserar forsknings-traditioner som använt sig av olika typer av deterministiska förklaringsmodeller. Gemensamt för dessa förklaringar är att de ger mening åt våldet, antingen genom

att reducera våldet till något obetydligt eller förskjuta ansvaret bort från den som utövar våldet. Enligt Isdal bidrar detta till att avdramatisera och rättfärdiga våldet, vilket i förlängningen även innebär att våldsutövningen kan fortgå.⁴⁵

Brantsæter har intervjuat män som dömts till sexuella övergrepp mot barn och hon beskriver att dessa män på olika sätt refererar till kulturellt igenkännbara föreställningar om den manliga sexualiteten, bland annat till idén att den biologiskt bestämda sexualdriften gör att mannen inte själv har kontroll över sin sexualitet, och föreställningar om kvinnor som av naturen omsorgsinställda och sexuellt tillgängliga. I männens beskrivningar av hur övergreppen startade och utvecklades refererar de till ett slags "sociokulturellt manuskript" för hur en vuxen sexuell relation påbörjas och fortskrider. Manuskriptet innehåller olika scenarion såsom hur en kontakt inleds, hur tillit skapas, och att sexuella handlingar gradvis ökar i avancemang. En tendens i männens beskrivningar är att övergreppen framställs som en serie ömsesidiga handlingar. Brantsæter betraktar denna process inte enbart som ett sätt att reducera känslan av skuld och ansvar utan även som ett försök att normalisera det sexuella våldet. Det sexuella övergreppet omdefinieras därigenom till att vara en handling inom ramen för en "vanlig" och "normal" heterosexuell relation. Männens betraktar övergreppet som ett "övertramp" snarare än ett normbrott. Ansvaret för övergreppet förläggs också till hustrun som beskrivs ha varit sexuellt avvisande och det utsatta barnet som i stället beskrivs ha varit tillmötesgående och tröstande.⁴⁶

Denna process av att normalisera och rättfärdiga sexuellt våld har även studerats genom attitydundersökningar som riktar sig till personer som inte dömts för sexuella övergrepp. Psykologerna Rachael O'Byrne, Susan Hansen och Mark Rapley har exempelvis studerat manliga australiensiska universitetsstudenter som ombetts att beskriva sin syn på samtycke, kommunikationsbrister och sexuellt våld utifrån psykologiska teorier.⁴⁷ Studiens utgångspunkt är att det är av vikt att förstå hur män generellt tänker kring dessa frågor för att kunna förklara varför sexuellt tvång är ett så vanligt förekommande problem. En mycket stor andel av kvinnorna som utsatts för våldtäkt av en partner eller bekant anmäler inte övergreppet därför att de är oroliga för att misstros eller ifrågasätts, eftersom de antar att de till viss del är medskyldiga till att övergreppet kunnat begås. Genom att undersöka mäns attityder till sexuellt våld och syna generella uppfattningar om sexuella relationer så som de kommer till uttryck i olika vetenskapliga förklaringsmodeller är det också möjligt att förstå hur dessa bidrar till att våldsutsatta personer upplever sig som medansvariga.⁴⁸

I studien utgår de ifrån en förklaringsmodell utarbetad av psykologen Deborah Tannens, som betraktar våldtäkt som ett resultat av bristande kommunikation och undersöker hur denna modell öppnar för att våldtäkt kan omförhandlas. Enligt modellen antas sexuellt våld delvis kunna förklaras med att förövare saknar kunskap och information om den våldsutsattas intentioner, men denna föreställda "okunskap" kan också användas för att fransäga sig ansvar och göra den våldsutsatta medskyldig till övergreppet.

Resultaten visar att de manliga respondenterna anser att kvinnors verbala uttrycks-sätt och kroppsspråk måste överensstämma för att ett sexuellt avvisande ska uppfattas som trovärdigt. Om en kvinna säger "nej" men samtidigt tittar mannen i ögonen tolkas detta som ett initiativtagande till sex från hennes sida. När verbala uttryck enligt respondenterna inte till fullo antas motsvara kroppsspråket görs dessa föreställda ambivalenser till en legitim grund för män att hävda okunskap. Respondenternas beskrivningar är emellertid motsägelsefulla i och med att de ställer krav på ögonkontakt och verbala avvisanden trots att de själva beskriver att de har kännedom om att många tjejer väljer att använda sitt kroppsspråk för att avvisa sexuella inviter. I respondenternas utsagor är det en manligt definierad idé om kommunikation som utgör normen. Det innebär att kvinnor både betrak-tas som ansvariga för att försäkra sig om att män förstår och som ansvariga för att kommunicera detta på ett sätt som är begripligt för män. Studien visade att de tillfrågade männen ansåg att länken mellan ett verbalt nej och ett avvärjande kroppsspråk skulle upprätthållas och presenteras på ett tydligt sätt för att kvinnors nej till sex ska framstå som legitimt.⁴⁹

Studien visar också att de tillfrågade männen får stöd för sina föreställningar om bristande kommunikation genom Tannens psykologiska teori och den bidrar på så sätt till att skapa och befästa ett manligt tolkningsföreträde.⁵⁰ Studien är ett exempel på hur kvinnor och män utifrån de attityder som framkommer har olika sexuellt handlingsutrymme, vilket alltså får konsekvenser för synen på samtycke och sexuell tillgänglighet.

Biomedicinska faktorer och farmakologisk behandling

Orsaker till sexuellt våld har också undersökts utifrån ett medicinskt perspektiv. I följande avsnitt belyses ett antal biomedicinska faktorer och metoder samt fram-värkten av farmakologisk behandling av sexualförövare.

Inom den rättsmedicinska forskningen har sambandet mellan bland annat neuro-biologi och könshormoner samt deras inverkan på sexuella övergrepp studerats. En utgångspunkt är att den mänskliga sexuella funktionen, som karaktäriseras av lust, upphetsning och orgasm, är styrd av starka biologiska influenser.⁵¹ Psykiatrikern Martin P. Kafka menar att sexuell avvikelse och så kallade sexuella parafilier är ett resultat av en avvikande sammansättning av signalsubstanserna och hormonerna serotonin, dopamin och norepinefrin.⁵² Denna grupp av substanser och hormoner inverkar på aggressionsnivån, impulskontrollen och den sexuella motivationen. Även hyperaktivitetssyndrom (ADHD) eller andra neuropsykiatriska syndrom har visat sig samvariera med utövandet av sexuellt våld.⁵³ Avvikande sexuell drift har bland annat studerats med hjälp av penispletysmografi, så kallad fallometri, som innebär att man mäter penis erektion när testpersonen lyssnar till berättelser eller tittar på bilder som antas exemplifiera normala respektive avvikande former

av sexualitet. Det finns emellertid många forskare som har kritiserat en alltför ensidig fokusering på biologiska funktioner och påpekat att ett avvikande sexuellt beteende är mer komplext än så. Det är inte i huvudsak en mängd cirkulerande hormoner som styr en individs sexuella drivkrafter utan dessa påverkas även av psykosociala aspekter och olika psykiska sjukdomstillstånd.⁵⁴

En metod för att motverka ett sexuellt utlevande och aggressivt beteende är farmakologisk behandling som handlar om att dämpa eller reglera en överdriven eller avvikande sexualitet.⁵⁵ Behandlingen syftar både till att förhindra att en person begår sexualbrott och till att minska det subjektiva lidande som en oönskad sexuell störning eller avvikelse kan ge upphov till för den enskilde.⁵⁶ Även psykiatriska tillstånd som bidrar till att ett oönskat sexuellt beteende vidmakthålls kan vara föremål för farmakologisk behandling. Behandling kan påbörjas i samband med institutionsvård eller uppföljande vårdåtgärder men erbjuds också i förebyggande syfte till personer som inte har begått sexualbrott. En person som har en tvångsmässig sexualitet eller avvikande sexuella fantasier kan frivilligt söka hjälp innan han eventuellt riskerar att begå brott. På Centrum för andrologi och sexualmedicin vid Karolinska universitetssjukhuset i Huddinge bedrivs sexualmedicinsk behandling för bland annat personer som befinner sig i risk för att begå sexualbrott.

Behandling med antidepressiva läkemedel av typen SSRI (Selective Serotonin Re-uptake Inhibitors)⁵⁷ ses ofta som ett förstahandsalternativ eftersom depressiva tillstånd, ångest, social fobi och tvångssymtom är vanligt förekommande hos personer med avvikande sexualitet.⁵⁸ Preparaten bidrar också i många fall till att ge en nedsatt sexuell lust och en minskning av sexuellt utagerande beteende. I de fall då antidepressiva läkemedel inte bedöms ge tillräcklig effekt för att behandla ett tvångsmässigt sexuellt beteende ges hormonreglerande läkemedelsbehandling som verkar mer direkt sexualdämpande. Denna typ av behandling syftar till att minska nivån av testosteron i blodet och därmed dämpa eller helt ta bort den sexuella lusten. Även om nivåhalterna av testosteron är avsevärt högre hos män än hos kvinnor så producerar båda könen hormonet. Könshormonet testosteron anses också ha en viktig funktion för sexuell lust hos både män och kvinnor.⁵⁹

Nivåerna av testosteron har inte påvisats vara avvikande hos sexualbrottsförövare i jämförelse med normalbefolkningen. Tvärtom har relativt låga hormonnivåer identifierats hos vissa män med sexuella avvikelser. Behandlingen av personer med låga testosteronnivåer kan dock vid en ytterligare sänkning ge minskat sexuell intresse. En reducering av testosteron kan även i vissa avseenden bidra till minskad aggressivitet och leda till en förbättrad förmåga att visa ömhet för en eventuell partner.⁶⁰

Den vanligaste behandlingen i Sverige för att hämma bildningen av testosteron är *Androcur*[®], ett läkemedel som innehåller den antiandrogena substansen cyproteron. Låga doser av läkemedlet ger effekt på sexuellt avvikande och påträngande fantasier men gör det samtidigt möjligt att bibehålla patientens förmåga till erektion och utlösning. Vid högre doser begränsas förmågan till erektion vilket leder till

impotens. Detta kallas också för kemisk kastrering. Även om farmakologisk behandling kan vara verkningsfull finns det också tillstånd av tvångsmässigt driven sexualitet och sexuellt avvikande beteende som inte kan åtgärdas genom kastre-rande behandling. Långtidsbehandling under flera år kan vara aktuell om patienten har ett högriskbeteende som inte kan kontrolleras på annat sätt. En mångårig behandling kan emellertid leda till allvarliga biverkningar i form av benskörhet och leverpåverkan. Behandlingen anpassas vanligtvis efter tillståndets svårighets-grad men det anses generellt sett inte vara eftersträvansvärt att under längre tid stänga av den sexuella förmågan. Sexualiteten har en vitaliserande funktion för många människor och påverkar självkänsla och identitetsupplevelse. En alltför kraftfull farmakologisk behandlingsinsats kan därför inverka negativt på psykologisk behandling och försämra en fungerande behandlingsallians, konstaterar Eva-Marie Laurén som är specialist i rättspsykiatri.⁶¹

Rättspsykiatriern Heidi Hansen som bedrivit farmakologisk behandling av sexualbrottsförövare i Danmark menar att denna metod endast är symtomdämpande och inte påverkar det bakomliggande problemet.⁶² Även om läkemedelsbehandling kan vara ett nödvändigt komplement till annan behandling bör man sträva efter att förändra attityder som kan medföra fortsatt risk för en skadlig sexualitet. Behandlingens primära mål är att klienten ska ta ansvar för och lära sig att kontrollera destruktiva impulser. För att klienten ska få insikt i hur dessa uppstår och kan motverkas anses det alltså vara viktigt att både ge psykoterapeutisk och farmakologisk behandling.⁶³ Effekten av hormonreglerande behandling har hittills endast undersökts hos män med sexuella avvikelser varför det saknas studier av vilken effekt behandlingen har på kvinnor eller kvinnliga sexualbrottsförövare.

Riskbedömning och klassificering av sexuella avvikelser

Beteendevetaren Gabrielle Sjöstedt har i en doktorsavhandling från 2002 undersökt återfallsrisken för personer som dömts till sexualbrott och avtjänat straffet inom svensk kriminalvård. Hon har följt upp de 1 400 gärningsmän som lämnade fängelserna mellan åren 1993 och 1997. Sex år efter fängelsevistelsen hade endast 75 personer, eller 6 procent, återfallit i sexualbrott. Det är en betydligt lägre siffra än vad som återfinns i flera andra brottskategorier, exempelvis stöld. Den andel som återföll i brott begick i snitt fem gärningar vardera, totalt 389 nya gärningsbeskrivningar under den undersökta perioden. Det kan totalt sett anses vara ett litet antal personer men för offren är lidandet stort och därför är bedömning av risk för återfall angeläget. Ytterligare en viktig aspekt när det gäller återfallsrisk är att studera den samhällsmiljö och specifika kontext som sexualbrottsdömda möter efter avtjänad strafftid.⁶⁴ Enligt en sammanställning av återfallsfrekvensen för olika typer av förövare, återfaller män som har våldtagit en vuxen kvinna som de haft en varaktig eller ytlig bekantskap med i liten utsträckning i nya sexual-

brott. Män som har begått överfallsvåldtäkter har däremot en högre återfallsfrekvens.⁶⁵

I riskbedömningsstudier har olika faktorer som antas öka risken för sexuellt våld identifierats. Det finns ingen enstaka faktor som är tillräcklig för att förklara våldshandlingar, däremot har psykopatisk personlighetsstörning visat sig vara den enskilt viktigaste riskfaktorn. Enligt en svensk studie av bland andra Martin Grann, professor i psykologi, och Niklas Långström, professor i barn- och ungdomspsykiatri, är risken för dömda som diagnostiserats med psykopatisk personlighetsstörning att återfalla i allvarlig våldsbrottslighet, däribland våldtäkt och misshandel, dubbelt så hög som för dem som inte har denna diagnos. Återfallen skedde inom ett år efter att de frigetts från kriminalvårdspåföljder.⁶⁶

Målet med riskbedömning är att förhindra våldshandlingar snarare än att förutsäga farlighet. Generellt sett kan riskbedömning beskrivas som en process för att utvärdera om individer kommer att begå våldshandlingar i framtiden samt att utarbeta behandlingsinsatser för att hantera eller minska den risken.⁶⁷ Riskbedömning är en metod som har debatterats flitigt sedan 1970-talet och opinionen har skiftat. I dag betonas emellertid ofta samhällsskyddsaspekter och vinsterna med att minimera återfallsrisk.⁶⁸ Rättspsykiatriker och kriminologer som kritiserat riskbedömning har påpekat att metoden är otillförlitlig och framhållit vikten av att värna dömda personers rättsäkerhet. En annan problematik som anförts är att man utifrån statistiska sannolikhetsdata drar slutsatser om hela grupper, vilket kan ge missvisande resultat för enskilda individer. Det som gäller för lagöverträdare i genomsnitt behöver inte gälla för varje individ, men sannolikhetsbaserad kunskap bedöms likväl vara bättre än ingen kunskap.⁶⁹

Brottspreventionens goda syfte kan emellertid bidra till att intressekonflikter och eventuella negativa konsekvenser osynliggörs. Identifieringen av riskindivider, såsom "potentiella persistenta brottslingar", "anti-sociala personligheter" eller "psykopater" kan få kontraproduktiva följder och leda till en stigmatisering av utpekade grupper, menar sociologen Ingrid Sahlin som studerat brottsprevention.⁷⁰ Begrepp som "riskmiljöer" och "statiska riskfaktorer" kan bidra till att personer känner sig bundna av opåverkbara faktorer och därmed upplever att de är omöjliga att behandla. Sahlin framhåller även att det preventiva arbetet måste ses som en del av samhällets ideologiproduktion och reproduktion av kulturella värden. Den bärande tanken är att det preventiva arbetet inte enbart går ut på att försvara samhällets värden utan också på att definiera dem. I denna bemärkelse etableras även föreställningar om vad som *inte* är ett riskbeteende och vilka problem som bör prioriteras framför andra.⁷¹ Sociologen Nikolas Rose framhåller också att fokuseringen på riskhantering snarare än diagnostisering har inneburit att yrkesgrupper som arbetar med riskbedömning, till exempel rättspsykiatriker, har fått en position som övervakare när det gäller att hantera och kontrollera samhällets säkerhet.⁷² Förutsägelsen har därmed fått en ökad betydelse vilket han menar har

inneburit att befogenheterna för dessa yrkesgrupper blivit mer omfattande. Det är inte enbart patienten eller den dömdes aktuella tillstånd som diagnostiseringen ska innefatta utan även ett antagande om ett troligt framtida uppträdande.⁷³

Riskbedömningsmanualerna har tillkommit i syfte att få till stånd systematiserade beslutsunderlag och utvärderingar som är mer konsekventa och samstämmiga.⁷⁴ Två av de mer etablerade instrumenten för att bedöma risk för framtida våld i Sverige är HCR-20 (Violence Risk Assessment Scheme)⁷⁵ och SVR:20 (Sexual Violence Risk – 20),⁷⁶ som ursprungligen kommer från Kanada. Den sistnämnda är specifikt utarbetad för att bedöma risk för sexuellt våld. En svensk översättning av den kanadensiska förlagan har gjorts av Henrik Belfrage, professor i rättspsykiatri, tillsammans med kollegor.⁷⁷ Funktionsområden som identifieras är bland annat gärningsmannens sexuella preferenser och sexuella avvikelser. Därutöver undersöks det så kallade intrapersonella området vilket innefattar anti-sociala attityder, psykiska störningar, missbruk av alkohol eller droger och det så kallade interpersonella området som inbegriper intima relationer och familjerelationer. Med hjälp av instrumentet klassificeras även gärningsmannens sociala kompetens, studieresultat och yrkesmässiga prestationer samt neurologiska eller endokrina sjukdomar, det vill säga sjukdomar som är hormonrelaterade.⁷⁸

Ett annat tema inom den kliniska forskningen och riskbedömningen är olika former av sexuella avvikelser (parafilier), vilka utgör en variabel som påverkar förekomsten av sexuellt våld.⁷⁹ DSM-IV (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) är ett klassificeringsverktyg som används för att fastställa olika sexuella parafilier.⁸⁰ Till parafilier som innefattar kontaktövergrepp räknas pedofili, incestövergrepp och sexuell sadism. Våldtäkt är inte definierat som en parafili i DSM-IV, men man menar att vissa former av sexuellt våld kan associeras med den parafila diagnosen sexuell sadism. Med sexuell sadism åsyftas handlingar som får personen att uppnå sexuell upphetsning genom att offret plågas psykiskt eller fysiskt, lider och förödmjukas. Sadistiska handlingar kan enligt DSM-IV innebära olika aktiviteter som förövaren tar till för att dominera offret, såsom frihetsberövande, misshandel, strypning, tortyr och mord. Sexuell sadism är mycket ovanligt och att ett övergrepp har innehållit en extrem våldsutövning är inte ett tillräckligt kriterium för att diagnosen ska vara uppfylld.⁸¹ Bland sexualbrottsförövare som genomgått rättspsykiatrisk undersökning och dömts till fängelse eller rättspsykiatrisk vård uppfyller en relativt stor grupp diagnoskriterierna för en eller flera parafilier, men det finns samtidigt stora variationer i resultaten.⁸² I jämförande studier mellan personer som dömts för sexualbrott och personer som dömts för andra typer av brott har man funnit att parafilier förekommer betydligt oftare hos sexualbrottsförövare.⁸³

Hot- och riskbedömning har också kritiserats för att inte utgå från en förståelse av hur maktrelationer mellan män och kvinnor verkar och upprätthålls. Kritikerna har även framhållit att bedömningen av riskfaktorer hos män inte endast bör utgå ifrån

den befintliga statistiken över män som är dömda för våldsbrott mot kvinnor på grund av att många som begår våldtäkt och sexuella övergrepp inte omfattas av denna statistik. Ett sådant underlag anses leda till att arbetet grundas på bedömningar som baseras på olika avvikelseförståelser. När utgångspunkten är att fastställa avvikelse finns det en risk att inslag av makt och kontroll i relationer, sexuella handlingar och beteenden som inte betraktas som avvikande förblir ouppmärksammade.⁸⁴

Behandlingsprogram för sexualbrottsförövare

I ett internationellt perspektiv är behandling av dömda sexualbrottsförövare inte en ny företeelse utan har bedrivits i olika former sedan 1970-talet. Det är dock relativt nyligen som empiriska undersökningar av programmets effektivitet har genomförts. Psykiatrikerna Friedrich Lösel och Martin Schmucker genomförde 2005 den första internationella metastudien som följde upp effekterna av behandling för dömda sexualbrottsförövare. I undersökningen ingick totalt 69 studier som inkluderade mer än 22 000 personer. Resultaten visade att av dem som genomgått behandling återföll 11 procent i nya sexualbrott i jämförelse med 17 procent i den obehandlade kontrollgruppen.⁸⁵ Kognitiv beteendeterapi var den behandlingsmetod som hade bäst effekt för att reducera återfallsrisken, men också hormon-dämpande behandling gav goda effekter.

De tidiga behandlingsinriktningarna utgick ifrån att en enda faktor, nämligen svårigheten att uttrycka känslor eller intimitet, var den bärande förklaringen till att sexuella övergrepp begicks.⁸⁶ Denna förståelse har reviderats över tid i och med att forskare som har studerat sexualbrottsdömda har funnit att orsaken till att sexuella övergrepp begås är mer komplicerad än så och kan förklaras av olika samverkande faktorer. I dag baseras merparten av behandlingsprogrammen på kognitiv beteendeterapi som även inkluderar psykodynamiska förståelsemodeller. Målsättningen med behandlingen är att förbättra förövarnas förmåga att uttrycka empati, att utveckla deras sociala färdigheter och att minimera riskfaktorer.⁸⁷

I ett svenskt perspektiv har behandling för dömda sexualbrottsförövare bedrivits inom kriminalvården och inom den rättspsykiatriska vården sedan 1980-talet. 1999 tog Kriminalvårdens forskningskommitté, som hade inrättats samma år, initiativ till en omfattande utvärdering av de programverksamheter för sexualbrottsförövare som då bedrevs vid landets kriminalvårdsanstalter. Utvärderingen visade att det fanns stora skillnader i val av behandlingsmetoder mellan olika anstalter. Det framkom också att den programverksamhet som bedrivits inte i tillräckligt hög grad baserades på beprövad teoretisk och klinisk erfarenhet, empirisk forskning och återfallsanalys.⁸⁸ Mot denna bakgrund antog och implementerade den svenska kriminalvården det första nationella programmet för sexualbrottsförövare 2002, Relations- och samlevnadsprogrammet – ROS.⁸⁹ Programmet ackrediterades 2006, vilket innebär att en oberoende forskarpanel

gjorde en vetenskaplig granskning av dess innehåll och metoder. I det arbetet deltog Kriminalvårdens vetenskapliga råd. ROS-programmet är i allt väsentligt hämtat från Kanada och bygger på forskning och empiriska studier om bedömning, behandling och uppföljning av sexualbrottslingar. I Sverige påverkas inte verkställighetstidens längd av om en sexualbrottsling genomgått behandling eller ej. I länder där dömda kan få särskilda förmåner i form av till exempel villkorlig frigivning efter genomgången behandlingsprogram, ökar detta vanligtvis motivationen för deltagande.

ROS-programmet är uppbyggt kring fem komponenter som är relaterade till områden som forskningen visat ökar risken för sexuell övergrepps beteende. De fem komponenterna är: *Kognitiva förvrängningar och behandlingsstrategier; Intimitet, relationer och social förmåga; Empati och medvetenhet om offret; Att hantera känslor samt Avvikande sexuella fantasier och sexuell upphetsning*. Deltagarna i programmet genomgår olika tester såväl före som efter behandlingen vilket möjliggör uppföljning och utvärdering av programmets effekter för den enskilda individen. De klienter som genomgått ROS-programmet på anstalt erbjuds uppföljning i frivården som en del av behandlingsplanen. Syftet är att skapa kontinuitet i behandlingen och hjälpa klienterna att bibehålla de insikter som de tillgodogjort sig under behandlingen.⁹⁰

Behandlingen av sexualbrottsförövare inom rättspsykiatri skiljer sig i flera avseenden åt från den som ges inom kriminalvården. Rättspsykiatri har inte tagit fram något specifikt program för sexualbrottslingar utan arbetar efter en individuell vårdplan.⁹¹ Vanligtvis kombineras olika behandlingsmetoder såsom psykoterapi, medicinsk behandling samt missbruksbehandling.⁹² Metoderna bygger i likhet med kriminalvårdens behandlingsprogram på beprövad vetenskap. De personer som dömts till rättspsykiatrisk vård genomgår en omfattande utredning och riskbedömning. Många sexualbrottslingar har en multiproblematik och vårdas för flera olika psykiatriska diagnoser och det anses därför vara viktigt att ha ett individanpassat behandlingsprogram som är särskilt utformat för varje patient.⁹³ Den vårdande enheten förutsätts också erbjuda den tvärprofessionella kompetens som patienternas tillstånd kräver. Den rättspsykiatriska vården handlar i stor utsträckning om att både se till den enskildes utvecklingsmöjligheter och samtidigt beakta samhällets säkerhet för att motverka risk för återfall i nya sexualbrott.⁹⁴ Vårdtiden är obestämd, varför patientens fortsatta vårdbehov kontinuerligt prövas av domstol. Till grund för avgörande beslut som rör exempelvis friförmåner och utskrivning, ligger bland annat återkommande riskbedömningar. I den rättspsykiatriska vården är genomgången behandling en förutsättning för att patienten ska kunna åtnjuta friförmåner och sedermera bli utskriven. Andelen sexualbrottsförövare som dömts till rättspsykiatrisk vård har minskat kraftigt sedan lagändringen 1992,⁹⁵ från att tidigare ha utgjort en tredjedel till att på senare år omfatta en liten grupp.⁹⁶

Olika representationer av förövare

De män som dömts för sexuella övergrepp och de som dömts för misshandel mot sin partner erbjuds inom kriminalvården två olika behandlingsprogram. Den senare kategorin behandlas inom ramen för IDAP (Integrated Domestic Abuse Programme), kriminalvårdens program för vuxna män som utfört hot, våld eller annat kontrollerande beteende mot sin nuvarande eller före detta partner. Trots att fysiskt och sexuellt våld enligt lagen rubriceras som två skilda brott med olika straffsatser, visar forskningen om våld i nära relationer att övergreppen ofta har inslag av såväl fysiskt som psykiskt och sexuellt våld.⁹⁷ Att fysisk misshandel och sexuellt våld hanteras och behandlas som två skilda problem i behandlingsprogrammen innebär därmed att olika typer av våldsutövningar hålls isär.

De båda behandlingsprogrammen skiljer sig också åt i synen på våldsutövningens orsaker, och även när det gäller behandlingens målsättningar. I IDAP finns ett tydligt maktperspektiv och syftet med behandlingen är att de dömda männen ska få hjälp med att identifiera tecken på ilska, motverka impulser till våld, hantera svartsjuka, erkänna kvinnors och barns rädsla, ta kritik, kommunicera känslor samt hantera konflikter.⁹⁸ Gärningsmannens fysiska våldsutövning sätts i samband med makt- och dominansförhållanden och lösningen på problemet är ökad jämställdhet i relationen.⁹⁹ Det innebär bland annat att skapa en rättvis arbetsfördelning och att dela föräldraansvaret.¹⁰⁰ Ett tydligt brottsofferperspektiv betonas i och med att förövarna ska lära sig vilka konsekvenser misshandeln får för den våldsut-satta personen. I programmet utgår man alltså ifrån att de dömda männen på nytt ska kunna leva i en relation utan att utöva fysiskt våld mot sin partner.

I ROS-programmet framträder emellertid en annan syn på förövaren. Sexualförövarna beskrivs vara ensamma människor som är påverkade av obearbetade trauman från barndomen. Ensamhet eller "ensamhetskänsla" bedöms i sig vara en riskfaktor för att begå nya övergrepp.¹⁰¹ Förövarens insikt om egen tidigare utsatthet antas vara en förutsättning för att skapa förståelse för offrets utsatthet men också för att uppnå en vuxen maskulinitet.¹⁰² I ROS-programmet är de psykologiska teorierna dominerande när det gäller att förklara sexuellt våld, till skillnad från behandlingen av misshandlande män som genomsyras av ett genusperspektiv. Det talar för att det är enklare att formulera fysisk våldsutövning som ett könsrelaterat problem än att formulera sexuellt våld som ett sådant.

En diskussion om hur kön kan förstås i makftermer och hur maktrelationer mellan könen inverkar på förekomsten av sexuellt våld saknas till viss del i ROS-programmet. Ett undantag framträder i avsnittet om "kulturell skillnad". Förövare från andra kulturer betraktas som en separat grupp som skiljer sig från förövare från den svenska majoritetskulturen och behandlarnas kännedom om hur maktrelationer inom andra kulturer gestaltar sig anses viktig för att förstå varför dessa män begår sexuella övergrepp.

*När vi arbetar med intagna från andra kulturer är det viktigt att ha så stor kunskap [om] deras kulturella och religiösa förhållanden som möjligt. Detta gäller synen på familjen, relationer mellan man och kvinna, sexualitet och synen på våld och sexuella övergrepp. Det gäller också att förstå underliggande maktförhållanden inom släkt, familj, vad som är möjligt att samtala om och vad som är tabu att ta upp.*¹⁰³

I citatet från ROS-programmet tydliggörs ett samband mellan könsrelationer och kulturella förhållanden och kombinationen av dessa faktorer antas påverka förövare med annan etnisk tillhörighet än svensk. Detta kan jämföras med att sexualbrottsförövare som har en etniskt svensk bakgrund i stället beskrivs ha bristande kännedom om kulturellt och socialt accepterade normer i det svenska samhället. I beskrivningen av förövare med etniskt svensk bakgrund antas maktförhållanden mellan könen inte ha en primär betydelse. Samtidigt kan vi se att det sociokulturella synsätt som etableras i beskrivningen av förövare från andra kulturer liknar den problemformulering som ligger till grund för behandlingen av män som dömts för partnermisshandel, som på motsvarande sätt betonar vikten av att förändra värderingar och kvinnoyn. Det finns emellertid de forskare som har påtalat problemen med att könsrelaterat våld delas upp i avskilda "rum". Intersektionalitetsforskaren Paulina de los Reyes menar exempelvis att det innebär att våld som betecknas som patriarkalt symboliskt kan placeras utanför gränserna för vad som uppfattas som svenskt. Denna förståelsemodell bidrar, enligt hennes analys, till att förlägga könsrelaterat våld till "patriarkala enklaver" samtidigt som det är möjligt att upprätthålla en bild av "kulturella frizoner".¹⁰⁴

Det finns samtidigt många styrkor med det nationella behandlingsprogrammet för sexualbrottsdömda män. Programmet har bidragit till att skapa ett enhetligt synsätt samtidigt som det är dynamiskt så till vida att flera olika behandlingsmetoder och inriktningar kombineras.

Ett teoretiskt spänningsfält mellan konkurrerande synsätt

Kunskapen om varför sexuella övergrepp begås har ökat, men problematiken är alltså jämt komplex och multifaktorell till sin karaktär. Om man studerar hela spektrumet av sexuella övergrepp och dessutom ser det i samband med mäns våld mot kvinnor, framträder en ytterst heterogen bild av sexualförövaren. Detta kan också förklara den stora variationen av förklaringsperspektiv som finns inom forskningsfältet. Det innebär även att det är svårt att säga något generellt om vilka faktorer som leder till att personer begår sexuella övergrepp. Tittar man på gruppen dömda förövare har forskarna identifierat ett antal gemensamma faktorer som samvarierar med eller antas kunna leda till att sexuella övergrepp begås. Huruvida dessa förhållanden även gäller för förövare som inte har dömts kan av förklarliga skäl inte besvaras.

De studier som har undersökt vilka bakgrundsfaktorer som korrelerar med utövandet av sexuellt våld identifieras ofta faktorer som ligger bakom återfall i brott.¹⁰⁵ Eftersom det är en relativt liten andel av de sexualbrottsdömda som återfaller i nya sexualbrott så besvarar dessa studier enbart vilka riskfaktorer som kan leda till återfall och inte varför en person begår sexuella övergrepp för första gången. För att nå personer som inte dömts krävs preventiva åtgärder av annat slag än de som syftar till att förebygga återfallsrisk.

De brottspreventiva åtgärder som föreslås skiljer sig åt i flera avseenden, på grund av att man har studerat olika förövargrupper. Det förebyggande arbetet som riktar sig till personer som inte dömts för sexualbrott handlar framför allt om att genom utbildning och opinionsbildande insatser påverka attityder kring samtycke och ömsesidighet samt att problematisera förlegade föreställningar om kön och sexualitet. Det kan gälla myter om den manliga sexuella driften som okontrollerbar, synen på kvinnors och tjevers sexualitet som passiv samt uppfattningen att den som säger nej till sex egentligen "vill" övertalas. Den bärande tanken i denna typ av preventivt arbete är att färre övergrepp begås om det sexuella handlingsutrymmet blir mer jämlikt. För att motverka sexuellt våld är det också viktigt att samhällets förebyggande insatser sker på bred front och i detta avseende spelar attityd- och opinionsbildande arbete en viktig roll. Hot- och riskbedömning är emellertid angeläget för den grupp som avtjänar eller har avtjänat straffpåföljder.

Avslutningsvis kan konstateras att den sociokulturella forskningen med sina strukturella förklaringsmodeller är mer teoriinriktad än den personorienterade forskningen som i större utsträckning utgår ifrån empiriska studier av förövare som begått sexuellt våld. Ytterligare en skillnad mellan olika teoretiska perspektiv gäller synen på kön som analytisk kategori. Inom genusforskningen anses köns-
skapande processer ha en grundläggande betydelse för att förklara sexuellt våld, till skillnad från psykologiska och biologiska perspektiv som betonar andra förklaringsfaktorer. En problematisk konsekvens är att disciplinerna varken utbyter erfarenheter eller sprider och tillvaratar varandras forskningsresultat. En mer omfattande kombination av olika förklaringsperspektiv skulle kunna leda till att berika och utveckla både forskning och praktiskt arbete.

- ¹ Svea hovrätt, dom 2007-10-16, mål nr B 3806-07.
- ² Stockholms tingsrätt, dom 2007-05-04, mål nr B 7409-07.
- ³ Svea hovrätt, dom 2007-10-16, mål nr B 3806-07.
- ⁴ Bäckström Lerneby, Johanna. "Hovrätten fällde männen från Stureplan", *Göteborgs Posten* 2007-10-17. Vår kursivering.
- ⁵ "Unga sexförbrytare löper ökad risk för återfall", *Sydsvenska Dagbladet* 2007-10-18.
- ⁶ Hughes, Tonda L., Johnson, Timothy, Wilsnack, Sharon C. (2001) "Sexual assault and alcohol abuse: a comparison of lesbians and heterosexual women", *J. Subst. Abuse*, vol. 13(4). s. 515; Hillman, Richard J. m.fl. (1990) "Medical and social aspects of sexual assault of males: a survey of 100 victims", *Br. J. Gen. Pract.*, vol. 40(341). s. 502–504; Stermac, Lana, del Bove, Giannetta, Addison, Mary (2004) "Stranger and acquaintance sexual assault of adult males", *J. Interpers. Violence*, vol. 19(8). s. 901–915.
- ⁷ Tjaden, Patricia, Thoennes, Nancy (2000) *Full Report of the Prevalence, Incidence, and Consequences of Violence Against Women: Findings From the National Violence Against Women Survey*. Washington D.C.: United States Department of Justice.
- ⁸ Brottsförebyggande rådet, *Väldtäkt – en kartläggning av polisanmälda våldtäkter*. Rapport nr 2005:7
- ⁹ Brottsförebyggande rådet, "Faktisk och registrerad brottslighet", http://www.bra.se/extra/pod/?action=pod_show&id=53&module_instance=4. Kontrollerad 2010-03-05.
- ¹⁰ Brottsförebyggande rådet, *Väldtäkt – en kartläggning av polisanmälda våldtäkter*. Rapport nr 2005:7. I den officiella kriminalstatistiken finns även uppgifter om den anmälda våldtäkten begåtts inomhus eller utomhus. Kartläggningen visade att av de våldtäkter som begåtts utomhus var drygt 40 procent överfallsvåldtäkter.
- ¹¹ Brottsförebyggande rådet, *Väldtäkt mot personer 15 år och äldre*. Rapport nr 2008:13.
- ¹² Ibid.
- ¹³ Lundgren, Eva m.fl. (2001) *Slagen Dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfattningsundersökning*. Umeå: Brottsoffermyndigheten. s. 73.
- ¹⁴ Ibid. s. 74.
- ¹⁵ Piispa, Minna m.fl. (2006). *Violence against women in Finland*. National Institute for Legal Policy, publication No 225. The European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with UN (HEUNI), publikation om 51.
- ¹⁶ Isdal, Per (2001) *Meningen med våld*. Stockholm: Gothia.
- ¹⁷ Brottsförebyggande rådet, *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007*. Rapport nr. 2008:23.
- ¹⁸ Wendt Höjer, Maria (2002) *Rådslans politik. Våld och sexualitet i den svenska demokratin*. Liber: Malmö. s. 11.
- ¹⁹ Tollin, Katharina, Törnqvist, Maria (2005) "Under manlig överhöghet. På radikal feministisk resa med *Thelma & Louise*" i Tollin, Katharina, Törnqvist, Maria (red.) *Feministisk teori i rörliga bilder*. Malmö: Liber. s. 55–81.
- ²⁰ Ibid.
- ²¹ MacKinnon, Catharine A. (1995/2004) "Sex och våld: Ett perspektiv" i Carbin, Maria m.fl. (red.) *Texter i samtida politisk teori*. Malmö: Liber. s. 307.
- ²² Wendt Höjer, Maria (2004) "Sexualitet, våld och politik" i Carbin, Maria m.fl. (red.) *Texter i samtida politisk teori*. Malmö: Liber. s. 283–288.
- ²³ Kimmel, Michael S. (1994) "Masculinity as Homophobia: Fear, shame, and silence in the construction of gender identity" i Brod, Harry, Kaufman, Michael (red.) *Theorizing Masculinities*. London: Sage. s. 119–141; Kimmel, Michael S. (1996) *Manhood in America. A Cultural History*. Oxford: Oxford University Press.
- ²⁴ Kimmel, Michael S. (1996) *Manhood in America. A Cultural History*. Oxford: Oxford University Press.
- ²⁵ Messerschmidt, James W. (2000) "Becoming 'Real Men': Adolescent Masculinity Challenges and Sexual Violence", *Men and Masculinities*, vol. 1(2). s. 286–307. Se även O'Sullivan, Chris (1998) "Ladykillers: similarities and divergences of masculinities in gang rape and wife battery" i Bowker, Lee (red.) *Masculinities and Violence*. Sage: London.
- ²⁶ Kjellgren, Cecilia (2000) *Sexuella övergrepp mot barn: Ungdomar som förgräper sig sexuellt*. Expertrapport. Stockholm: Socialstyrelsen. s. 14.
- ²⁷ Abdullah-Khan, Noreen (2008) *Male rape. The Emergence of a Social and Legal Issue*. Palgrave: MacMillan. s. 85f.
- ²⁸ Ibid. s. 77 f.
- ²⁹ Connell, R. W. (1995) *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- ³⁰ Kwarmark, Elisabeth, Anderson Tidefors, Inga (1999) *Förövarpsykologi: om våldtäkt, incest och pedofili*. Falun: Natur och Kultur.
- ³¹ Groth, Nicholas (1979/1981) *Män som våldtar*. Stockholm: Prisma. s. 21. En liknande typologisk indelning görs av Rada, Richard T. (1978) "Psychological Factors in Rapist Behavior," i Rada Richard T. (red.) *Classification of the Rapist*. New York: Grune & Stratton. s. 21–58.
- ³² Groth, Nicholas (1979/1981) *Män som våldtar*. Stockholm: Prisma. s. 34.
- ³³ Ibid. s. 35.
- ³⁴ Ibid. s. 45.
- ³⁵ Ibid. s. 66.
- ³⁶ Stoller refererar i Kwarmark, Elisabeth, Anderson Tidefors, Inga, (1999) *Förövarpsykologi: om våldtäkt, incest och pedofili*. Falun: Natur och Kultur.
- ³⁷ Kwarmark, Elisabeth, Anderson Tidefors, Inga, (1999) *Förövarpsykologi: om våldtäkt, incest och pedofili*. Falun: Natur och Kultur. s. 23f.
- ³⁸ Ibid. s. 35.
- ³⁹ Ibid. s. 36.
- ⁴⁰ Lövenkrona, Inger (2001) "Den våldsamme mannen" i Lövenkrona, Inger (red.) *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Lund: Nordic Academic Press.
- ⁴¹ Se diskussion i Nordberg, Marie (red.) (2005) *Manlighet i fokus – en bok om manliga pedagoger, pojkar och maskulinitetsskapande i förskola och skola*. Malmö: Liber; Nordberg, Marie m.fl. (red.) (2008) *Maskulinitet på schemat*. Malmö: Liber, samt Ekenstam, Claes (2005) "Rådslan att falla", *NIKK magasin*, nr. 1.
- ⁴² Ekenstam, Claes, Nordberg, Marie, *Det socialt belönande och det problematiska våldet – En genusvetenskaplig studie av mäns upplevelser, rättsrätt och föreställningar om våld mellan män* (pågående forskningsprojekt).
- ⁴³ Se även genomgång av Brantsæters teori i Månsson, Sven Axel m.fl. (2002) *Överlevnad och förändring – vardagsliv och behandling av sexualbrottsdömda på Skogmeanstalten*, Forskningsrapport. Kriminalvårdsstyrelsen i samarbete med Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- ⁴⁴ Brantsæter, Marianne (2000) *Möter med menn dømt for seksuelle overgrep mot barn*. Oslo: Oslo universitetet. Brantsæter använder konsekvent termen "övergripere" istället för det mer vedertagna "förövare". Detta för att positionera sig mot den kriminologiska och rättspsykiatriska diskursen som hon menar har en normerande status när det kommer till att förklara förekomsten av sexuella övergrepp.
- ⁴⁵ Isdal, Per. (2001). *Meningen med våld*. Stockholm: Gothia. s. 212.
- ⁴⁶ Brantsæter, Marianne (2000) *Möter med menn dømt for seksuelle overgrep mot barn*. Oslo: Oslo Universitetet.
- ⁴⁷ O'Byrne, Rachael, Hansen, Susan, Rapley, Mark (2007) "If a Girl Doesn't Say 'No' ...": Young Men, Rape and Claims of 'Insufficient Knowledge', *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Vol. 18(3). s. 168 – 193.
- ⁴⁸ Ibid.
- ⁴⁹ Ibid. Se även O'Byrne, Rachael, Hansen, Susan, Rapley, Mark (2006) 'You Couldn't Say "No", Could You?': Young Men's Understandings of Sexual Refusal, *Feminism & Psychology*, vol. 16(2). s. 133–154.

- ⁵⁰ O'Byrne, Rachael, Hansen, Susan, Rapley, Mark (2007) "If a Girl Doesn't Say 'No' ...": Young Men, Rape and Claims of 'Insufficient Knowledge", *Journal of Community & Applied Social Psychology*, vol. 18(3). s. 168–193.
- ⁵¹ Se exempelvis Bradford, John M. W. (2001) "The Neurobiology, Neuropharmacology, and Pharmacological Treatment of Paraphilias and Compulsive Sexual Behaviour", *Canadian Journal of Psychiatry*, 46 s. 26–33; Kafka, Martin Paul (2008) "Neurobiological Processes and Comorbidity in Sexual Deviance" i Laws, D. Richard, O'Donohue William (red.) *Sexual Deviance: Theory, Assessment, and Treatment*, andra upplagan. New York, Guilford Publications.
- ⁵² Se även Allen, Andrea, Hollander, Eric (2006) "Sexual Compulsions" i Hollander, Eric & Stein, Dan J. (red.) *Clinical manual of impulse-control disorders*. Arlington: American Psychiatric Association.
- ⁵³ Långström, Niklas (2002) "Sexualbrottsförövare: Psykiatriska aspekter och återfallsrisk" i Lundberg, Per Olov (red.) *Sexologi*. Stockholm: Liber. s. 245.
- ⁵⁴ Ibid.
- ⁵⁵ För en mer utvecklad genomgång se exempelvis Laurén, Eva-Marie (2010) "Farmakologisk behandling av sexualbrottsdömda" i Berman, Anne H., Fabring, Carl Åke (red.) *Kriminalvård i praktiken: strategier för att minska återfall i brott och missbruk*. Lund: Studentlitteratur; Belfrage, Henrik (1995) *Brottsligheten, psykiatri och samhället: introduktion till den medicinska kriminologin*. Stockholm: Liber.
- ⁵⁶ Laurén, Eva-Marie (2010) "Farmakologisk behandling av sexualbrottsdömda" i Berman, Anne H., Fabring, Carl Åke (red.) *Kriminalvård i praktiken: strategier för att minska återfall i brott och missbruk*. Lund: Studentlitteratur.
- ⁵⁷ Den svenska översättningen av förkortningen SSRI är selektiva serotoninåterupptagshämmare.
- ⁵⁸ Laurén, Eva-Marie (2010) "Farmakologisk behandling av sexualbrottsdömda" i Berman, Anne H., Fabring, Carl Åke (red.) *Kriminalvård i praktiken: strategier för att minska återfall i brott och missbruk*. Lund: Studentlitteratur. Det har sedan början av 1990-talet presenterats ett flertal studier som har visat att framför allt preparaten fluoxetin och sertralín har uppvisat goda behandlingseffekter på personer med sexuella avvikelser, se Kafka, Martin Paul (2000) "Psychopharmacological Treatments for Nonparaphilic Compulsive sexual behaviors". *CNS Spectrums* 5. s. 49–59. Bradford, John M. W. (2001). The neurobiology, Neuropharmacology, and Pharmacological Treatment of Compulsive Sexual Behavior, *Canadian Journal of Psychiatry*, vol. 46 (1). s. 24–25.
- ⁵⁹ Testosteron bildas i mannens testiklar och i kvinnans äggstockar men också i en mindre mängd i binjurarna.
- ⁶⁰ Laurén, Eva-Marie (2010) "Farmakologisk behandling av sexualbrottsdömda" i Berman, Anne H., Fabring, Carl Åke (red.) *Kriminalvård i praktiken: strategier för att minska återfall i brott och missbruk*. Lund: Studentlitteratur.
- ⁶¹ Ibid.
- ⁶² Hansen, Heidi, Olesen, Lykke Lise (1997) "Treatment of dangerous sexual offenders in Denmark", *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, vol. 8(1). s. 195–199.
- ⁶³ Ibid. Se även Laurén, Eva-Marie (2010) "Farmakologisk behandling av sexualbrottsdömda" i Berman, Anne H., Fabring, Carl Åke (red.) *Kriminalvård i praktiken: strategier för att minska återfall i brott och missbruk*. Lund: Studentlitteratur.
- ⁶⁴ Sjöstedt, Gabrielle (2002) *Violent recidivism among sexual offenders: Risk factors and assessment procedures*. Stockholm: Karolinska institutet.
- ⁶⁵ Yates, Pamela M. (1999) "What Works: Effective Intervention with sexual Offenders". Paper presenterat på den 35:e årliga konferensen: Conference of the International Community Corrections Association, Cincinnati, Ohio.
- ⁶⁶ Grann, Martin m.fl. (1999) "Psychopathy (PCL-R) Predicts Violent Recidivism among Criminal Offenders with Personality Disorders in Sweden", *Law and Human Behavior*, vol. 2. s. 203–215.
- ⁶⁷ Belfrage, Henrik, Jarl, Bengt, Långström, Niklas (1999). *SVR-20. Riktlinjer för bedömning av risk för sexuellt våld*. Växjö: Regionpsykiatriskt centrum. s. 14 f. För en liknande definition se även Monahan, John A., Steadman, Henry J. (red.) (1994) *Violence and mental disorder: Developments in risk assessment*. Chicago: University of Chicago Press.
- ⁶⁸ Andershed, Henrik, Wiriús, Anna (2010) "Riskbedömning. Aktuella principer, praktiker och en blick framåt" i Berman, Anne H., Fabring, Carl Åke (red.) *Kriminalvård i praktiken: strategier för att minska återfall i brott och missbruk*. Lund: Studentlitteratur; Farbring, Carl Åke (2010) "Minska antalet återfall. Perspektiv på behandling" i Berman, Anne H., Fabring, Carl Åke (red.) *Kriminalvård i praktiken: strategier för att minska återfall i brott och missbruk*. Lund: Studentlitteratur.
- ⁶⁹ Dawes, Robyn M., Faust, David, Meehl, Paul E. (1989) "Clinical versus actuarial judgment", *Science*, nr. 243. s. 1668–1674.
- ⁷⁰ Sahlin, Ingrid (2008) *Brottsprevention som begrepp och samhällsfenomen*. Lund: Arkiv förlag. s. 133.
- ⁷¹ Ibid.
- ⁷² Ibid. s. 98.
- ⁷³ Rose, Nikolas (2003) "Kontroll", *Fronesis*, nr. 14–15. s. 82–101.
- ⁷⁴ Belfrage, Henrik, Jarl, Bengt, Långström, Niklas (1999). *SVR-20. Riktlinjer för bedömning av risk för sexuellt våld*. Växjö: Regionpsykiatriskt centrum. s. 14 f.
- ⁷⁵ Belfrage, Henrik, Fransson, Göran (2000). *HCR-20. Bedömning av risk för framtida våld. Manual med instruktioner och kommentarer*. Andra reviderade upplagan. Växjö: Regionpsykiatriskt centrum.
- ⁷⁶ Belfrage, Henrik, Jarl, Bengt, Långström, Niklas (1999). *SVR-20. Riktlinjer för bedömning av risk för sexuellt våld*. Växjö: Regionpsykiatriskt centrum.
- ⁷⁷ En svensk översättning av den kanadensiska förlagan har gjorts av Henrik Belfrage, professor i rättspsykiatri, Bengt Jarl, psykolog och Niklas Långström, professor i barn- och ungdomspsykiatri.
- ⁷⁸ Belfrage, Henrik, Jarl, Bengt, Långström, Niklas (1999). *SVR-20. Riktlinjer för bedömning av risk för sexuellt våld*. Växjö: Regionpsykiatriskt centrum. s. 24 f.
- ⁷⁹ Ibid. s. 23.
- ⁸⁰ American Psychiatric Association (1998) *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. DSM-IV. Washington, DC: American Psychiatric Association. Enligt DSM-IV har över 40 olika parafilier identifierats och definierats. Ett stort antal av dessa anses vara vanliga bland allmänheten och associeras inte med kriminellt beteende. Det finns dock ett antal "förövartyper" som diagnostiseras som parafilier. Exempel på dessa är så kallade exhibitionister, voyeurister, frotteurister, pedofiler och sadister.
- ⁸¹ Relation och samlevnad (ROS), Kriminalvårdens behandlingsprogram för sexualbrottsdömda män. s. 29.
- ⁸² Långström, Niklas (2002) "Sexualbrottsförövare: Psykiatriska aspekter och återfallsrisk", i Lundberg, Per Olov (red.) *Sexologi*. Stockholm: Liber. s. 246.
- ⁸³ Ibid.
- ⁸⁴ SOU 2004:121, *Slag i luften. En utredning om myndigheter, mansvåld och makt*. s.108.
- ⁸⁵ Lösel, Friedrich, Schmucker, Martin (2005) "The effectiveness of treatment for sexual offenders: A comprehensive meta-analysis", *Journal of Experimental Criminology*, vol. 1(1). s. 117–146.
- ⁸⁶ Marshall, William L. (1996) "Assessment, treatment, and theorizing about sex offenders: Development during the past twenty years and future directions", *Criminal Justice and Behaviour*, vol. 23(1). s.162–199.
- ⁸⁷ Relation och samlevnad (ROS), Kriminalvårdens behandlingsprogram för sexualbrottsdömda män. s. 33. Kwarmark, Elisabeth (2010) "Psykologisk behandling av sexualbrottsdömda" i Berman, Anne H., Fabring, Carl Åke (red.) *Kriminalvård i praktiken: strategier för att minska återfall i brott och missbruk*. Lund: Studentlitteratur.
- ⁸⁸ Kriminalvårdsstyrelsen (2000) *Att påverka och påverkas: Kriminalvårdens insatser för sexualbrottsdömda i anstalt*. Norrköping: Kriminalvården. s. 22.
- ⁸⁹ Syftet med det nationella behandlingsprogrammet är att det ska användas på samtliga enheter och frivårdsanstalter.

- ⁹⁰ Relation och samlevnad (ROS), Kriminalvårdens behandlingsprogram för sexualbrottsdömda män.
- ⁹¹ Strand, Susanne, Holmberg, Gunnar, Söderberg, Erik (2009) *Den rättspsykiatriska vården*. Lund: Studentlitteratur.
- ⁹² Ibid.
- ⁹³ Ibid.
- ⁹⁴ Ibid. Se även resonemang i Belfrage, Henrik (2008) "Riskbedömning och våldsprevention" i Christiansson, Sven Å., Granhag, Per Anders (red.) *Handbok i rättspsykologi*. Stockholm: Liber.
- ⁹⁵ Lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård.
- ⁹⁶ Lidberg, Lars, Wiklund, Nils (2004) "Sexualbrott" i Lidberg, Lars, Wiklund, Nils (red.) *Svensk rättspsykiatri – en handbok*. Lund; Studentlitteratur. s. 338.
- ⁹⁷ Jämför diskussion i Isdal, Per (2001) *Meningen med våld*. Stockholm: Gothia.
- ⁹⁸ IDAP (Integrated Domestic Abuse Programme), Kriminalvårdens behandlingsprogram för vuxna män som har använt hot, våld eller annat kontrollerande beteende gentemot sin kvinnliga partner/före detta partner.
- ⁹⁹ Eriksson, Maria, Tobiasson, Marie-Anne (2010) "IDAP-behandlingsprogram för män som misshandlar" i Berman, Anne H, Fabring, Carl Åke (red.) *Kriminalvård i praktiken: strategier för att minska återfall i brott och missbruk*. Lund: Studentlitteratur.
- ¹⁰⁰ IDAP (Integrated Domestic Abuse Programme), Kriminalvårdens behandlingsprogram för vuxna män som har använt hot, våld eller annat kontrollerande beteende gentemot sin kvinnliga partner/före detta partner.
- ¹⁰¹ Relation och samlevnad (ROS), Kriminalvårdens behandlingsprogram för sexualbrottsdömda män. s. 126.
- ¹⁰² Ibid. s. 58.
- ¹⁰³ Ibid. s. 139.
- ¹⁰⁴ de los Reyes, Paulina (2003) *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Norrköping: Integrationsverkets skriftserie IV. s. 33. Se även diskussion i Livholts, Mona (2007) *Vanlig som vatten. Manlighet och normalitet i mediernas berättelser om våldtäkt*. Malmö: Gleerup. s. 97.
- ¹⁰⁵ Kwarnmark, Elisabeth (2010) "Psykologisk behandling av sexualbrottsdömda" i Berman, Anne H., Fabring, Carl Åke (red.) *Kriminalvård i praktiken: strategier för att minska återfall i brott och missbruk*. Lund: Studentlitteratur.

